

Monika Bruszevska-Głombiowska
Akademia Marynarki Wojennej

KRÓTKA HISTORIA KLASZTORU AUGUSTIANÓW ZE SWORNEGACI NA POMORZU GDAŃSKIM

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy historii pierwszego na Pomorzu Gdańskim klasztoru augustiańskiego. Do Swornegaci augustianie zostali sprowadzeni za sprawą żony Mściwoja II Judyty saskiej około 1255 roku. Szybko weszli w posiadanie Nechoru, Zwierzyńca, Łowiszowej Dąbrowy i czterech jezior położonych niedaleko Swornegaci. Dzieje klasztoru swornegackiego stanowią interesujący problem badawczy, który do tej pory nie doczekał się osobnej monografii.

Słowa kluczowe:

augustianie ze Swornegaci, erem ze Swornegaci, Mściwoj II, cystersi z Oliwy, Domatowo, Darżlubie.

Historia i działalność zakonu eremitów św. Augustyna jest w Polsce mało znana. Niewielu badaczy w polskiej historiografii zajmowało się przybliżeniem duchowości i historii tego zgromadzenia. Konwent augustianów ze Swornegaci¹ na Pomorzu Gdańskim był traktowany przez literaturę w sposób marginesowy, pojawiając się w opracowaniach poświęconych historii Pomorza lub też traktujących o działalności opactwa cystersów w Oliwie². Często powtarzanym błędem była mylna interpretacja domu ze Swornegaci z klasztorem w Chojnicach. Przyczyną tego stanu

¹ Pisownia miejscowości przysparza badaczom problemów. W pracy przyjęto pisownię Swornegacie, chociaż można spotkać się także z pisownią Swornigacie. Zob. M. Tomczak, *Sieć parafialna województwa pomorskiego okręgu bytowskiego i lęborskiego w II połowie XVI wieku*, [w:] G. Labuda, *Atlas historyczny Polski*, Warszawa 1961.

² Por. M. Bruszevska-Głombiowska, *Powstanie oraz pierwsze donacje dla klasztoru augustianów w Swornigaciach na Pomorzu Gdańskim*, [w:], *Szlachta, starostowie, zaciężni. Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, red. B. Śliwiński, Gdańsk — Koszalin 1998, s. 17–28, tam stan badań omówiony szczegółowo.

rzeczy mógł być fakt, iż w samych Chojnicach rzeczywiście istniało zgromadzenie augustianów, ale powstało ono dopiero w 1365 roku.

Kontrowersje dotyczące miejsca powstania pierwszego klasztoru augustiańskiego na Pomorzu Gdańskim wynikają przede wszystkim z braku zachowanego dokumentu fundacyjnego. Pierwsza wzmianka o istniejącym już eremie św. Jana Chrzciciela ze Swornegaci na Pomorzu Gdańskim³ pojawiła się w bulli papieża Grzegorza X z 5 kwietnia 1272 roku. Papież zakazywał w niej prześladowania braci i potwierdził posiadane przez nich dobra⁴. Klasztor augustiański powstał więc przed rokiem 1272, jednak proponowana przez starszą literaturę data 1205 roku jest błędna i opiera się na falsyfikacie nowożytnego fałszerza Krzysztofa Janikowskiego. Falsyfikat ten stał się podstawą dla zaginionej już dziś kroniki klasztornej z 1667 roku autorstwa przeora chojnickiego Dryjackiego⁵. Ponadto data 1205 roku nie odnosi się do powstania klasztoru swornegackiego, ale chojnickiego.

Erem w Swornegaciach powstał prawdopodobnie za sprawą księcia pomorskiego Mściwoja II jako fundacja książęca. Inicjatorką sprowadzenia braci na Pomorze mogła być żona Mściwoja II Judyta, córka hrabiego Breny Dytryka I z dynastii Wettinów saskich⁶. W Saksonii augustianie cieszyli się dużą popularnością, ponadto Pomorze należało do prowincji saskiej⁷. Rodzina Judyty w latach 1253–1265 czyniła wiele nadań dla augustianów w Brenie, Johannistalu i Glauche koło Halle⁸. Ślub Mściwoja II z Judytą odbył się w 1255 roku i prawdopodobnie sprowadzenie zakonników do Swornegaci też należy datować na ten okres.

Dokumenty papieskie wspominające o eremie w Swornegaciach z 5 kwietnia 1272⁹ roku oraz 15 lipca 1272 roku¹⁰ stanowią odpowiedź na skargi braci odnośnie najazdów na klasztor i jego posiadłości. Zagrożenie napadami mogło mieć związek

³ Autorka wymiennie stosuje nazwy klasztor i erem przez wzgląd na genezę zakonu augustianów, który powstał z połączenia różnych grup eremickich (pustelniczych), co zostało potwierdzone bullą papieża Innocentego IV w 1243 r. Nazwa erem w stosunku do Swornegaci stosowana była zwyczajowo. Por. G. Uth, *Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 8.

⁴ *Pommerellisches Urkundenbuch*, hrsg. von M. Perlbach, Danzig 1881–1882, (dalej cyt. *PU*), nr 252: „(...) priori et fratribus heremi sancti Johannis baptiste de Sworinagac in Pomerania”, M. Bruszezewska-Głombiowska, wyd. cyt., s. 17–28.

⁵ M. Bruszezewska-Głombiowska, wyd. cyt., s. 19–20; J. Rumiński, *Janikowski Krzysztof. Polski słownik biograficzny*, red. E. Rojtkowski, t. 10, Wrocław — Warszawa — Kraków 1962–1964, s. 518–519.

⁶ E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 1, Szczecin 1995, s. 294–295.

⁷ M. Bruszezewska-Głombiowska, wyd. cyt., s. 21, przyp. 21.

⁸ Tamże, s. 22, przyp. 24.

⁹ *PU*, nr 252.

¹⁰ *PU*, nr 253: „(...) priori et fratribus conrta raptorum, predonum et inuasorum (...)”.

z sytuacją polityczną na Pomorzu Gdańskim. W latach 1269–1271 toczyła się rywalizacja między Mściwojem II a jego bratem Warcisławem. We wspomnianych dokumentach papież wziął w opiekę posiadłości augustianów „sub beati petri et nostra protectione”¹¹ i nakazał jednocześnie biskupowi chełmińskiemu Fryderykowi von Hausenowi przeciwdziałanie napadom na klasztor poprzez możliwość stosowania kar kościelnych przeciw grabieżcom¹².

W 1275 roku augustianie otrzymali od Mściwoja II cztery dokumenty, w których książę pomorski razem ze swoją nową żoną Eufrozyną nadawał braciom wsie Nechor, Zwierzyniec i Łowiszową Dąbrowę oraz potwierdzał istnienie w Swornegaciach pustelni¹³. Otrzymane osady leżały blisko Swornegaci. Ponadto w 1291 roku Mściwoj II ofiarował eremitom część swojego boru z łąkami, pastwiskami oraz jeziora Karzino, Długie, Witoczno i Zielone z prawem połowu ryb¹⁴. Granice otrzymanych terenów biegły: „od Drzewic (Dreuids) do końca jeziora Jelonek, do Płesna (Plansno), przez które płynie Mielnica, brzegiem do Jeziora Łukomskiego do Starej Rzeki i do Białego Brzegu (ad albiar ripam) do łąk Malowego nad Chociną do Mostu Grabowskiego (usque ad pontem qui dicitur Grabow) i stąd do Brdy”¹⁵. 7 września 1293 roku augustianie otrzymali potwierdzenie posiadanych dóbr od biskupa wrocławskiego Wisława¹⁶. Zastanawiające jest, że konfirmacji udzielił biskup wrocławski, mimo że Swornegacie leżały w diecezji gnieźnieńskiej¹⁷. Sprawę komplikuje fakt, iż podobny dokument Wisław wystawił 17 lipca 1293 roku cystersom oliwskim¹⁸. Odrzucić należy podejrzenie fałszerstwa, bowiem jak wynika z ustaleń M. Perlbacha, mamy do czynienia z autentycznym. Podobieństwo między dokumentami dla Swornegaci i dla Oliwy może wskazywać na współpracę między augustianami a cystersami, która zaowocowała w 1303 roku połączeniem konwentów. Oczywistą sprawą jest nierówność sił i prawdopodobnie zgoda augustianów mogła

¹¹ *PU*, nr 252.

¹² *PU*, nr 253.

¹³ Tamże: „(...) heremum sancti Johannis baptiste existentem in loco, qui Sworinagath (...) Nechor, (...) Zwerinech, (...) Luissowa Dubrawa (...)”, nr 274, 275, 276; M. Bruszevska-Głombiowska, wyd. cyt., s. 23–25, tam dokładna analiza dokumentów i podważenie ich autentyczności. Dokumenty mogły powstać w związku z transferem augustianów do cystersów w Oliwie w 1303 r. w celu potwierdzenia praw Oliwy do nowo nabytych terenów, tym bardziej że dyplomy te charakteryzują się bardzo szczegółowym opisem granic wspomnianych posiadłości.

¹⁴ *PU*, nr 483: „(...) domus de Sworinagacz (...) borre nostre sive merice cum lacubus, pratis, pascuis ipsorum terminis interclusis, qui sic vulgariter nominantur: Carsino, Długe, Vitozno, Selone in perpetuum possidendos”.

¹⁵ *PU*, nr 483.

¹⁶ *PU*, nr 500.

¹⁷ M. Bruszevska-Głombiowska, wyd. cyt., s. 26, przyp. 36.

¹⁸ *PU*, nr 498.

być wymuszona, tym bardziej że w 1294 roku augustianie otrzymali jeszcze jedno potwierdzenie swojego stanu posiadania, tym razem od nowego władcy Pomorza Przemysła II wielkopolskiego¹⁹. Z drugiej zaś strony niestabilna sytuacja polityczna na Pomorzu Gdańskim mogła skłonić augustianów do szukania silnego protektora i sprzymierzeńca w postaci cystersów z Oliwy. Obszar Pomorza w okresie 1301–1303 był terenem walk między Samborem synem Wisława II rugijskiego a ówczesnym królem polskim Wacławem II wspieranym przez Krzyżaków. W trakcie wojny krzyżacko-rugijskiej, w czasie której Zakon wyparł Rugijczyków z Pomorza, zostały poważnie zniszczone majątki wielu klasztorów, między innymi cystersów w Bukowie²⁰, mogły więc ucierpieć także augustiańskie dobra. W tej sytuacji można mniemać, że obu stronom transakcja zjednoczeniowa była na rękę. Klasztor oliwski, jak zresztą każdy wielki posiadacz ziemski, miał tendencję do skupiania majątków w kilka podstawowych kluczy. Do najważniejszych rejonów koncentracji dóbr cystersów oliwskich należały: okolice Oliwy, ziemia pucka, ziemia gniewska, widły Raduni i Motławy²¹. Interesujący nas rejon ziemi bytowskiej i chojnickiej stanowił oddzielny kompleks dóbr, jednak nie pełnił ważnego ośrodka koncentracji posiadłości oliwskich. Na obszarze ziemi bytowskiej i chojnickiej cystersi nabyli w okresie późniejszym, tj. po 1303 roku, wsie: Pomysk, Golczewo i Solmno²². Dysponujemy dokumentem z 19 stycznia 1303 roku wystawionym w Gracu przez Wacława II dla klasztoru oliwskiego. W dyplomie tym Wacław II jako król Czech i Polski udzielił swojej zgody na zjednoczenie i przejście augustianów ze Swornegaci, wraz ze wszystkimi dobrami, do cystersów z Oliwy. Odtąd augustianie mieli posługiwać się regułą cysterską²³. Wydarzenie to zostało również odnotowane w Kronice Oliwskiej²⁴.

¹⁹ PU, nr 516.

²⁰ B. Popielas-Szultka, *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1980, mapa.

²¹ K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975, s. 186; F. Sikora, *Z dziejów klasztoru oliwskiego w XII–XVI wieku*, „Zapiski Historyczne”, 1977, t. 42, z. 4, s. 100; D. Dekanski, *Z dziejów opactwa cysterskiego w Oliwie ze szczególnym uwzględnieniem problematyki zmian majątkowych w latach 1308–1342*, [w:] *Ludzie, władza, posiadłości. Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, red. J. Powierski, B. Śliwiński, Gdańsk 1994, mapa.

²² K. Dąbrowski, wyd. cyt., s. 186; D. Dekanski, wyd. cyt., mapa.

²³ PU, nr 611: „(...) fratribus de Sworinagacz ut cum hereditatibus, lacubus et piscationibus suis ad dictum monasterium transire valeant et predicto Cisterciensi ordini se unire”.

²⁴ *Chronica olivensis auctore Stanislao abbate olivensis*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, (dalej cyt. MPH), wyd. W. Kętrzyński, t. 6, Kraków 1893, (dalej cyt. *Chronica*), s. 316: „Huius regis tempore frater Boreslaus prior heremi in Swornigatz cum fratribus suis in Olyvam se transtulerunt et habitum ordinis Cisterciensis assumpserunt. Dictus quoque rex omnes possessiones laus, borras et omnia alia, que defuncti princeps ad eandem heremum perpetuo dederant Olyvensi monasterio ex certa sciencia confirmavit”.

Z relacji tych wynika jednoznacznie, że mamy do czynienia z inkorporacją augustianów do cystersów. Jednak pozostaje pytanie, czy augustianie zjednoczyli się z cystersami w takim wymiarze, w jakim zostało to ujęte w dokumencie Wacława II i Kronice Oliwskiej, czy jedynie byli objęci pewną formą zależności. Do postawienia takiej tezy skłania przede wszystkim analiza dokumentów cysterskich. W Kronice Oliwskiej pod datami 1317–1324 oraz 1333 klasztor w Swornegaciach jest wzmiankowany jako „monasterium in Swornegatz”, mimo że od transakcji minęło trzydzieści lat²⁵.

Pisząc o eremie, cystersi nie używali zaimków wskazujących na ich stan własności tych dóbr. Świadczyłoby to o zachowaniu przez augustianów pewnej formy autonomii w ramach konwentu cysterskiego. Dodatkowym argumentem może być fakt, że zjednoczenie dwóch domów zakonnych o odmiennej regule wymaga aprobaty zarówno papieża, jak i kapituł generalnych obu zakonów, tym bardziej że taki wymóg stawiają konstytucje zakonu augustiańskiego²⁶. Według S. Kujota papież Bonifacy VIII udzielił swojej zgody na zjednoczenie, tylko dokument się nie zachował²⁷. Informacja ta została podana bez przywoływania źródeł, więc jej wiarygodność nie jest wysoka. Nie dysponujemy także aprobatą kapituły generalnej. W aktach kapituły cystersów nie ma informacji o transferze dokonanym między augustianami ze Swornegaci a Oliwą²⁸. Pewnym wytłumaczeniem dla takiego stanu rzeczy może być sugestia T. Manteuffela, iż większość w kapitule stanowili opaci zachodnioeuropejscy, a przybyszów z pozostałych części Europy było niewielu, toteż sprawy dotyczące ich domów były rzadko poruszane²⁹. Niemniej jednak, zważając na rozmiary transakcji, augustianie mieli razem ze swoimi dobrami przejść do cystersów. Umowa była na tyle poważna, że należało ją przedstawić kapitule nawet w okresie późniejszym, co także się nie stało. Bardzo podobne zjednoczenie miało miejsce w 1318 roku i dotyczyło przejścia benedyktynów z Savignaco. I temu wydarzeniu poświęcono w kapitule wiele uwagi³⁰. Przeglądając akta kapituły generalnej

²⁵ *Chronica*, s. 326, 332.

²⁶ *Konstytucje*, Biblioteka Jagiellońska, 629/76, p. 28.

²⁷ S. Kujot, *Dzieje Prus Królewskich*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1915–1918, t. 22–25, s. 25.

²⁸ *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786 quae ex libris praesentim manu scriptis collegit, recognovit, annotatione, critica annotationibusque instruxit et edidit D. Josephus-Mia Canivez*, t. 3, Louvain 1935, (dalej cyt. *Canivez*), s. 300–487.

²⁹ T. Manteuffel, *Ewolucja poglądów gospodarczych cystersów do połowy XIII wieku w świetle uchwał kapituły generalnej*, „Przegląd Historyczny”, 1952, t. 43, s. 493.

³⁰ *Canivez*, s. 341.

cystersów, natrafiamy na wiele zarządzeń dotyczących prawnej sytuacji byłych konwentów zakonów mendykanckich, które przeszły do cystersów, co dowodzi dużej częstotliwości podobnych transakcji. Owe zarządzenia jednoznacznie wskazują, że zgoda nie tylko kapituły, ale także papieża w podobnych sytuacjach była konieczna. Ażeby zapobiec samowolnym przejściom, kapituła w 1325 roku ustanowiła, że bez zgody Rzymu mendykanci, którzy przeszli do cystersów, nie będą mieli głosu ani w kapitule, ani nawet w oficjum³¹. Z przytoczonych wyżej informacji wynika, że transakcja dokonana między augustianami ze Swornegaci a cystersami w Oliwie nie miała prawdopodobnie aprobaty papieskiej ani cysterskiej kapituły generalnej. Natomiast pytanie o zakres ewentualnej autonomii pozostaje otwarte.

Przyjęciu wcześniejszych ustaleń za absolutny pewnik stoi na przeszkodzie analiza oliwskiej księgi zmarłych. Odnotowane są tam zgony siostr z Żarnowca i Żukowa, a więc członkiń klasztorów, które były związane z cystersami w Oliwie. Wykazanie ewentualnych nieścisłości w datacji, świadczących o działalności dwóch przeorów w tym samym czasie (oliwskiego i swornegackiego), okazało się bezskuteczne³², co potwierdza tezę o inkorporacji i pełnym zjednoczeniu.

Inna nieścisłość dotycząca transakcji między augustianami a cystersami dotyczy czasu owego przedsięwzięcia. Dokument Wacława II z 19 stycznia 1303 roku obok potwierdzenia zjednoczenia eremitów z cystersami potwierdza posiadanie przez Oliwę wsi: Jamno, Brzuśce, Mechowo i Mostrzyn³³. W przypadku wspomnianych miejscowości dysponujemy dokumentem z 19 października 1300 roku, wystawionym w Gdańsku, z którego wynika, że cystersi zakupili Mechowo od Radosława z Darżlubia³⁴. Pozostałe wsie wymienione w dokumencie z 1303 roku cystersi musieli nabyć między 1295 a 1301 rokiem³⁵. Na tej podstawie można przypuszczać, że transakcja między augustianami a cystersami także miała miejsce wcześniej, między 16 sierpnia 1301 roku a 19 stycznia 1303 roku, co zostało tylko potwierdzone przez Wacława II³⁶.

³¹ Tamże, s. 371.

³² *Liber Mortuorum Monasterii Beate Mariae de Olyva*, [w:] MPH, wyd. W. Kętrzyński, t. 5, Lwów 1889, s. 501–536. Przeor u cystersów jest zastępcą, opata zaś u augustianów występuje jako najwyższy przełożony.

³³ PU, nr 611.

³⁴ PU, nr 592.

³⁵ PU, nr 532, 597. W dokumencie potwierdzającym stan posiadania cystersów oliwskich z 19 października 1295 r. brak jest wymienionych wsi, a w dokumencie z 16 stycznia 1301 r. wspomniane wsie są już wzmiankowane.

³⁶ PU, nr 597, nie wymieniono posiadłości należących do eremu.

Przejęte na mocy zjednoczenia dobra augustiańskie nie stanowiły długo własności cystersów oliwskich. 2 czerwca 1333 roku cystersi wymienili je z Zakonem Krzyżackim na wsie Domatowo i Darżlubie. Dla Krzyżaków okolice Chojnic stanowiły ważne strategicznie i militarnie tereny w obliczu toczącej się wojny krzyżacko-polskiej z lat 1327–1332³⁷. Zakon Krzyżacki zabiegał o poszerzenie swojego stanu posiadania w rejonie Chojnic, przejmując majątki będące niegdyś własnością możnego pomorskiego rodu Święców. We władanie Zakonu przeszły: Tuchola³⁸, Stobno³⁹, Raciąż⁴⁰, Kiełpin⁴¹, co zostało oficjalnie potwierdzone dyplomem Piotra z Polanowa 18 czerwca 1353 roku. Przekazywał on Krzyżakom wszystkie dziedziczne po ojcu dobra położone w ziemi tucholskiej⁴². Krzyżacy byli zainteresowani także pozyskaniem posiadłości poaugustiańskich. Tereny Swornegaci leżących około 37 kilometrów od granicy⁴³ były Zakonowi potrzebne przede wszystkim przed 1333 rokiem, czyli do momentu trwania wojny z Władysławem Łokietkiem. Ponadto Krzyżacy dążyli do umocnienia roli Chojnic i okolic ze względu na biegnący tamtędy szlak komunikacyjny z Rzeszy do Państwa Zakonnego. Przez Swornegacie przechodził szlak handlowy z Bytowa do Raciąża⁴⁴. Tak więc stroną zabiegającą o dokonanie wymiany byli niechybnie Krzyżacy. Dla cystersów oliwskich Swornegacie stanowiły dobra peryferyjnie położone, daleko w stosunku do zasadniczego klucza dóbr⁴⁵. Kronika Oliwska jako przyczynę transakcji podała „użyteczną chwilę oraz niezgodę między panami naszymi a Polakami”, co niewątpliwie było reperkusją wojny polsko-zakonnej 1329–1332⁴⁶. Cystersi nie byli w stanie zapewnić bezpieczeństwa majątkom

³⁷ W. Look, *Chojnice a Zakon Krzyżacki w dobie Związku Pruskiego i Wojny Trzynastoletniej*, Bydgoszcz 1964, s. 4–6; W. Bucholtz, *Rządy krzyżackie*, [w:] *Chojnice. Dzieje miasta i powiatu*, red. S. Gierszewski, Wrocław 1971, s. 59.

³⁸ *Urkunden der Komturei Tuchel. Handfesten und Lindsbuch*, hrsg. von P. Panske, Danzig 1911, (dalej cyt. *UT*), nr 24.

³⁹ *UT*, nr 9.

⁴⁰ *UT*, nr 31.

⁴¹ *UT*, nr 30.

⁴² *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung*, hrsg. von A. Seruphin, t. 5, Königsberg 1909, (dalej cyt. *PrU*), nr 171; M. Grzegorz, *Struktura administracyjna i własnościowa Pomorza Gdańskiego pod rządami Zakonu Krzyżackiego w latach 1309–1454*, Warszawa — Poznań — Toruń 1987, s. 43.

⁴³ G. Labuda, *Prusy Królewskie w II połowie XVI wieku*, [w:] tegoż, wyd. cyt.

⁴⁴ W. Bucholtz, wyd. cyt., s. 65; D. Dekański, wyd. cyt., s. 48.

⁴⁵ *Chronica*, s. 332: „(...) tum quia longe distabat a monasterio”.

⁴⁶ Tamże: „(...) et modica fuit utilitas, quam habuit conventus ab ea, tum quia vicina fuid metis Poloniae et timebatur cotidie insultus furum Polonie durande ad huc discordia inter Polonos et dominos nostros, (...) plurimis de iniuris et incommodis monasterio monasterio et fratribus illatis in Swornigatz”; K. Dąbrowski, wyd. cyt., s. 96.

poaugustiańskim. W Kronice Oliwskiej znalazła się informacja datowana na okres 1317–1324, że bracia byli napadani z powodu niesłusznych oskarżeń okolicznych sąsiadów i obrabowywani ze wszystkiego, co posiadają⁴⁷. Jak więc wynika z powyższych ustaleń, transakcja między cystersami a Krzyżakami dotycząca Swornegaci była korzystna dla obu stron. Dla Zakonu obszar ten był ważny ze względu na jego strategiczne położenie w toczących się działaniach wojennych oraz przez wzgląd na biegnący tamtędy szlak handlowy, a cystersom zbyt duże oddalenie od klasztoru macierzystego utrudniało ochronę braci ze Swornegaci uwikłanych w konflikt z miejscową ludnością. Zresztą od momentu pojawienia się Krzyżaków na Pomorzu Gdańskim można zaobserwować tendencję do ograniczania roli cystersów, którzy mieli do tej pory najsilniejszą pozycję ekonomiczną spośród wszystkich zakonów. Analiza transakcji majątkowych dokonywanych przez cystersów uprawnia do postawienia tezy, że cystersi preferowali dobra położone blisko swoich siedzib. Potwierdza to między innymi wymiana z 1381 roku, kiedy to Krzyżacy w zamian za 50 grzywien rocznego czynszu płaconego z dochodów zamku w Gdańsku uzyskali od Oliwy Golczewo, Jamno, Pomysk Mały, Tłuczewo i Jezioro Łupawskie⁴⁸. Podobnie jak w przypadku Swornegaci wsie będące przedmiotem transakcji w 1381 roku stanowiły osobny kompleks dóbr leżący w znacznym oddaleniu od innych majątków oliwskich.

Dokument z 1333 roku dotyczący wymiany Swornegaci między cystersami z Oliwy a Krzyżakami potwierdzał stan prawny, który zaistniał prawdopodobnie przed 1333 rokiem. O przeprowadzeniu wymiany myśłano już wcześniej. Świadczy o tym wzmianka w dyplomie wystawionym 17 września 1331 roku przez Jana opata z Kołbacza, który jako *pater abbas* wizytował klasztor w Oliwie, filialny wobec macierzystego Kołbacza⁴⁹. Najważniejszą dla naszych rozważań informacją zawartą w tym dyplomie jest zgoda opata Jana na dokonanie wymiany dóbr swornegackich.

⁴⁷ *Chronica*, s. 326: „Medio eciam tempore, qou vixit magister Karolus et frater Henricus de Widenberk erat magister provincialis in Pruzia multas passum fuit monasterium impressiones precipue in Swornegatz ab iniquas protestiationes vicinorum circumsedencium volencium quibusdam fillis Behal complacere, qui multas iniurias monasterio ibidem terminis, in mirica, in mellificiis, in clausuris, in lacubus. Fratres eciam ibidem existentes fuerunt sepius impediti et per quosdam latrunculos, qui lartocinia exercebant versus Poloniam fuerunt sepius vestibus et omnibus que habebant denudati et hoc fieri hii quorum intererat prohibere, non prohibebant. Credo tamen, quod id de connivencia magistri factum non fuit”.

⁴⁸ M. Grzegorz, wyd. cyt., s. 138; W. Długokęcki, *Osadnictwo na Żuławach w XIII i początkach XIV wieku*, Malbork 1992, s. 68–69.

⁴⁹ *Materialen zur Geschichte Pommerllens hauptsachlich wahrend der Ordenzeit*, hrsg. von M. Perlbach, Königsberg 1903, (dalej cyt. *Materialen zur Geschichte*), nr 11; K. Dąbrowski, wyd. cyt., s. 125.

Dokument ten bardzo ogólnikowy w swojej wymowie nie wyjaśnia przyczyn owego przedsięwzięcia, nie wymienia dóbr, jakie cystersi mieli otrzymać w zamian ani nawet z kim mieli się zamieniać. Oprócz zgody opata Jana z Kołbacza cystersi nie dysponowali aprobatą ani kapituły generalnej, ani papieża⁵⁰. Wprawdzie cystersi cieszyli się przywilejem egzempcji i w związku z tym nie potrzebowali zgody papieskiej na podobne przedsięwzięcia, jednak staranie się o papieską aprobatę było w zwyczaju.

Dokument o dokonaniu wymiany Swornegaci na Domatowo i Darżlubie wystawiony został w Marienburgu 2 czerwca 1333 roku między opatem oliwskim Stanisławem a magistrem Zakonu Szpitalnego św. Marii Domu Niemieckiego w Jerozolimie Lutherem z Brunszwiku. Zamiana dotyczyła eremu w Swornegaciach wraz ze wszystkimi dobrami, które augustianie otrzymali od Mściwoja II pomorskiego w 1275 i 1291 roku, i potwierdzonymi przez Przemysła II w 1294 roku (Nechor, Zwierzyniec, Łowiszowa Dąbrowa, jeziora: Karzino, Długie, Witoczno i Zielone)⁵¹. W zamian otrzymali dwie wsie w ziemi puckiej — Domatowo i Darżlubie. Domatowo liczyło sto łąnów z polami i lasami leżącymi wokół oraz pięćdziesiąt morgów łąk położonych blisko jeziora Rezkow, Darżlubie zaś pięćdziesiąt łąnów ziemi, lasów, łąk i bagien⁵². Łącznie cystersi otrzymali przeszło sto pięćdziesiąt łąnów, czyli około 2500 ha, wraz ze wszystkimi prawami, które niegdyś należały do Krzyżaków i do książąt pomorskich. Rejon ziemi puckiej stanowił jeden z obszarów koncentracji dóbr cystersów oliwskich, którzy posiadali tu także Leśniewo, Strugę, Warszkowo, Mechowo, Straszyno, Żelikowo, Werblinę, Mostrzyn, Mesyno i okresowo Żarnowiec, Przybrody, Lubkowo oraz Gardlino⁵³. Nowo nabyte Darżlubie i Domatowo miały duże znaczenie ekonomiczne ze względu na przechodzący tamtędy szlak handlowy określany w źródłach jako *via*⁵⁴. Postanowienia transakcji były realizowane, gdyż w dokumencie lokacyjnym dla Chojnic z 24 kwietnia 1360 roku

⁵⁰ *Canivez*, s. 310–437; *Bullarium Poloniae*, wyd. J. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 1, Rzym 1982.

⁵¹ *Materialen zur Geschichte*, nr 12: „cum omnibus ad eam pertinentibus, utilitatibus et bonis, hereditatibus, lacubus, fluminibus, claisuris, borris, meliificiis, sylvis, pascuis, pratis, paladibus, sicut in privilegiis quondam Pomeranie ducum Mistwini videlicet et Premisli”.

⁵² Tamże: „Domatow videlicet centum mansos cum agris et sylvis circumiacentibus et cum pratis prope lacum qui Rezkow dicitur, positus continentem hoc natato, quod predicta prata quinquaginta iugera continere debent ex integro in mensura, preterea villam Darselube, que quinquaginta mansos in agris, sylvis, pratis et paludibus, [...] dedimus cum omni iure et dominio proprietate usu et actione, quemadmodum ad nos et ad principes terre Pomeranie hactenus pertinebant”; K. Dąbrowski, wyd. cyt., s. 108.

⁵³ Tamże, s. 186.

⁵⁴ *PU*, nr 394; K. Dąbrowski, wyd. cyt., 186.

Winrich von Kniprode mistrz krzyżacki dał wolne rybołówstwo w „dwóch naszych jeziorach Jelencz i Zielone”, czyli jeziorach wchodzących w zakres posiadłości po-augustiańskich⁵⁵.

Reasumując, historia klasztoru augustianów ze Swornegaci na Pomorzu Gdańskim w istocie jest krótka. Powstanie eremu przypada prawdopodobnie na okres 1255 roku i ma związek z małżeństwem Mściwoja II z Judytą saską, za sprawą której zakonnicy mogli zostać sprowadzeni z Niemiec. Erem św. Jana Chrzciciela w Swornegaciach był fundacją księżęcą, a jego jedynym uposażycielem był Mściwoj II. Przed 1303 rokiem augustianie zjednoczyli się z cystersami oliwskimi i tym samym praktycznie zakończyła się historia samych augustianów w Swornegaciach. Cystersi z Oliwy przed 1333 rokiem wymienili z Zakonem Krzyżackim dobra swornegackie na wsie Domatowo i Darżlubie.

BIBLIOGRAFIA

Literatura podmiotu:

- [1] *Bullarium Poloniae*, wyd. J. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 1, Rzym 1982.
- [2] *Chronica olivensis auctore Stanislao abbate olivensis*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, wyd. W. Kętrzyński, t. 6, Kraków 1893.
- [3] *Konstytucje*, Biblioteka Jagiellońska, 629/76, p. 28.
- [4] *Liber Mortuorum Monasterii Beate Mariae de Olyva*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, wyd. W. Kętrzyński, t. 5, Lwów 1889.
- [5] *Materialen zur Geschichte Pommerllens hauptsachlich wahrend der Ordenzeit*, hrsg. von M. Perlbach, Königsberg 1903.
- [6] *Pommerellisches Urkundenbuch*, hrsg. von M. Perlbach, Danzig 1881–1882.
- [7] *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung*, hrsg. von A. Seruphin, t. 5, Königsberg 1909.
- [8] *Statuta capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786 quoque ex libris praesentim manu scriptis collegit, recognovit, annotatione, critica anodationibusque instruxit et edidit D. Josephus-Mia Canivez*, t. 3, Louvain 1935.
- [9] *Urkunden der Komturei Tuchel. Handfesten und Lindsbuch*, hrsg. von P. Panske, Danzig 1911.

⁵⁵ C. Wycech, *Powiat chojnicki*, Chojnice 1936, s. 239.

Literatura przedmiotu:

- [1] Bruszeńska-Głombiowska M., *Powstanie oraz pierwsze donacje dla klasztoru augustianów w Swornigaciach na Pomorzu Gdańskim*, [w:] *Szlachta, starostowie, zaciężni. Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, red. B. Śliwiński, Gdańsk — Koszalin 1998.
- [2] Bucholtz W., *Rządy krzyżackie*, [w:] *Chojnice, dzieje miasta i powiatu*, red. S. Gierszewski, Wrocław 1971.
- [3] Dąbrowski K., *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975.
- [4] Dekański D., *Z dziejów opactwa cysterskiego w Oliwie ze szczególnym uwzględnieniem problematyki zmian majątkowych z lat 1308–1342*, [w:] *Ludzie, władza, posiadłości. Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, red. J. Powierski, B. Śliwiński, Gdańsk 1994.
- [5] Długokęcki W., *Osadnictwo na Żuławach w XIII i Początkach XIV wieku*, Malbork 1992.
- [6] Grzegorz M., *Struktura administracyjna i własnościowa Pomorza Gdańskiego pod rządami Zakonu Krzyżackiego w latach 1309–1454*, Warszawa — Poznań — Toruń 1987.
- [7] Kujot S., *Dzieje Prus Królewskich*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1915–1918, t. 22–25.
- [8] Labuda G., *Atlas historyczny Polski*, Warszawa 1961.
- [9] Look W., *Chojnice a Zakon Krzyżacki w dobie Związku Pruskiego i Wojny Trzynastoletniej*, Bydgoszcz 1964.
- [10] Manteuffel T., *Ewolucja poglądów gospodarczych cystersów do połowy XIII wieku w świetle uchwał kapituły generalnej*, „Przegląd Historyczny”, 1952, t. 43.
- [11] Popielas-Szultka B., *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1980.
- [12] Rumiński J., *Janikowski Krzysztof. Polski słownik biograficzny*, red. E. Roztworowski, t. 10, Wrocław — Warszawa — Kraków 1962–1964.
- [13] Rymar E., *Rodowód książąt pomorskich*, t. 1, Szczecin 1995.
- [14] Sikora F., *Z dziejów klasztoru oliwskiego z XII–XVI wieku*, „Zapiski Historyczne”, 1977, t. 42, z. 4.
- [15] Uth G., *Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930.
- [16] Wycech C., *Powiat chojnicki*, Chojnice 1936.

A SHORT HISTORY OF AUGUSTINE MONASTERY FROM SWORNEGACIE IN GDAŃSK POMERANIA

ABSTRACT

The paper deals with history of the first-in-Gdańsk Pomerania Augustine monastery. Augustine monks were brought to Swornegacie following efforts by Mściwoj's wife, Judith, around 1255. They quickly came into possession of Nechor, Zwierzyniec, Łowiszowa Dąbrowa and four lakes situated near Swornegacie. The history of the monastery constitutes an interesting issue to investigate, which has not been written in a separate manuscript.

Keywords:

Augustine monks from Swornegacie, hermit from Swornegacie, Mściwoj II, Cysters from Oliva, Domatowo, Darżlubie.

Recenzent dr hab. Jan Iluk, prof. UG